

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 150

ARBETSÅRETAnvisningar för beskrivning

Det är en viktig men samtidigt mycket krävande uppgift för den svenska folklivsforskningen att få fram klara översikter över allmogens äldre arbetsliv och traditionella livsföring i övrigt. Många uppgifter om olika arbeten, högtidsbruk etc. finnas samlade, men ändock vet vi ej, hur livet i ett större sammanhang tedde sig i äldre tid, hur alltså ett helt år eller en hel dag förflöt med alla dess skiftande verksamheter. Denna frågelista eller promemoria för upptecknaren avser utarbetandet av översikter över arbetsåret, i vilket inberäknas såväl den långa följden av arbetsfyllda vardagar som de sparsamma inslagen av vilopaus, festliga tillställningar, gillen samt högtider och helger. (En följande promemoria, M 151, avser beskrivningar av representativa arbetsdagar.)

1. Det är önskvärt att skildringen av arbetsåret på en plats skall kunna jämföras med liknande skildringar från andra platser i vårt land. Det blir då nödvändigt, att alla skildringarna avse ungefär samma tidskede nämligen 1880-talet, vilket är ett årtionde, som ännu levande personer i detalj kan minnas. Skildringens vetenskapliga värde beror i hög grad på om upptecknaren kunnat noga utfråga verkligt vittnesgilla personer, som själva genomlevat arbetsår av den beskaffenhet som skildringen avser. Om upptecknaren har tillgång till synnerligen säkra uppgifter för ett ännu äldre skede, kan det vara lämpligt att utarbeta en skildring för även en sådan tid. Samråd emellertid först med arkivets folkminnesavdelning (se nedan punkt 4).

2. För att skildringen av arbetsåret för en viss ort, en socken t.ex., skall bli representativ för orten i fråga, är det nödvändigt att upptecknaren utväljer ett flertal gårdar eller hushåll, vilkas arbetsår skildras. I de flesta svenska bygder blir det väl lämpligt att skildra arbetsåret för en enligt ortens förhållanden medelstor bondgård, vidare arbetsåret för ett mindre ställe eller hushåll, där jakt eller fiske är mer eller mindre väsentliga näringsfång. Vidare har många större eller mindre bondgårdar eller ställen haft någon särskild binäring vid sidan av lantbruket, såsom liesmide, laggekärlstillverkning, tjärbränning, stenhuggeri, gårdfarihandel, varutransport o.s.v. Man utväljer ett eller

ett par sådana för orten karakteristiska hushåll, vilkas arbetsår skildras, naturligtvis med hänsyn till samtliga arbeten för året. Det är nämligen betydelsefullt att just få klarhet i hur binäring och huvudnäring kombineras med varandra.

3. Skildringen av arbetsåret kan avse förhållandena under ett bestämt år under 1880-talet, t.ex. året 1884, året 1889 etc. Det kan vidare avse en bestämd, angiven gård eller ställe. Förutsättningen är naturligtvis, att upptecknaren har tillgång till särskilt minnesgoda sagesmän, som i detalj kan minnas ett bestämt år. På en del gårdar har man i någon almanacka eller dagbok antecknat ned, vad man uträttat eller vad som tilldragit sig på gården dag för dag. Även räkenskapsböcker kan finnas bevarade, av vilka man kan få en god ledning för skildringen av ett visst arbetsår på gården ifråga. Dyliga dokument är värdefulla och bör naturligtvis bevaras. Upptecknaren skall i skildringen ange vad han hämtat från de skrivna källorna.

4. Arbetsåret förlöper naturligtvis olika för gårdens manliga och kvinnliga arbetare liksom också olika för husbondfolk och tjänare. Slutligen har även barnen (småpojkar och småflickorna) sina bestämda arbetsuppgifter under året. För att riktigt skildra arbetsåret på en gård måste hänsyn tagas härtill. I de allra flesta fall kan det vara nog att göra 1) en skildring av husbondens och hans närmaste manliga medarbetares (sonens, drängens) arbetsår, vidare 2) en skildring av husmoderns och närmaste kvinnliga medhjälparens (dotterns, pigans) arbetsår. Härtill kommer slutligen 3) skildringen av hus året förlöper för en småpojke och 4) för en småflicka i den ålder, då vissa bestämda sysslor tilldelats dem.

I regel torde det alltså vara nog med dessa fyra skildringar. Men på många orter finns vissa medlemmar av hushållet, som har genomgående så spediella och ändock för orten så karakteristiska arbetsuppgifter, att en särskild skildring av hans eller hennes arbetsår blir nödvändig. En son kan vara huvudsakligen jägare eller fiskare, kolare, smed etc. eller en dotter kan väva eller förrätta andra specialarbeten hemma eller borta. Det viktigaste är, att samtliga för ortens befolkning karakteristiska arbeten blir skildrade i sitt riktiga sammanhang med det löpande arbetsåret.

Då det gäller att utvälja de för ortens förhållanden karakteristiska slagen av arbetsår, är det lämpligt att rådgöra med arkivets folkminnesavdelning.

5. Skildringen av arbetsåret bör lämpligen börja med den arbetsperiod, som följer på julens i regel alltid stilla tid. Med trettondagen är julen över och utomhusarbetena brukar börja på nytt. Så går skildringen genom hela året och slutar med en beskrivning av juldagarna fram t.o.m. trettondagen.

6. Naturligtvis skall alla arbeten, sysslor och förrättningar skildras liksom även vilopauserna i arbetet, helger, fester, marknadsresor och allt annat som har en bestämd plats i almanackan. Hela den traditionella livsföringen skall alltså komma med i skildringen.

Innan upptecknaren går vidare i studiet av dessa anvisningar, är det lämpligt att läsa igenom de utdrag ur årsbeskrivningar, som bifogats såsom exempel i slutet av denna lista.

7. Som framgår av exemplen nedan bör skildringen genomföras på tre parallella linjer, emedan den skall ge besked 1) om tiderna för personens i fråga verksamhet under året, 2) om verksamhetens olika arter (arbeten och sysselsättningar, resor, tidsfördriv, nöjen etc.) samt 3) om platserna eller lokalerna för verksamheten. Lämpligt är att, såsom skett i nedan anförda exempel, ordna framställningen på tre parallella spalter.

8. I första spalten, som alltså anger tiden, skall upplysas om när den avsedda (och i spalt 2 skildrade) verksamheten börjar, samt när den slutar. Upptecknaren bör söka göra klart, om man bestämt tidpunkten för verksamheten i fråga efter traditionella regler, gamla märken, bondepraktikans föreskrifter eller efter den gamla runstavens tecken. En del av dessa traditionella regler är grundade på erfarenhetsrön, andra på urgammal folktro. Traditionen kan ha föreskrivit, att man skall börja sådden 13 veckor efter "första trettondagstö", eller när första horsgöken ropar. "Så kornet när det dryper, så rågen när det ryker" är en sådan regel. Man tog ibland hänsyn till månens eller solens ställning, såsom då man följde regeln att så det, som skall ge frukt ovan jord, i ny och det, som ger frukt i jorden (rötter, lök etc.), i nedan. Upptecknaren bör alltså i denna spalt omtala de omständigheter som enligt de skildrade personernas egen uppfattning bestämma, att en viss verksamhet skall påbörjas eller avslutas. Man måste kunna förstå sambandet mellan årstiden å ena sidan och arbetets eller verksamhetens art å den andra. För bonden, torparen, fiskaren eller jägaren var livet i forna dagar långt mera säsongsbetonat, långt mera bundet till naturens årliga kretslopp än nu, då en mängd arbeten (fabriksarbete m.m.) helt eller nästan helt frigjort sig

från beroendet av årstiderna. En del dagliga sysslor på vissa gårdar kunde väl vara sig tämligen lika året runt, men i regel var arbetena av naturnödvändighet eller på grund av traditionens makt bestämda till vissa årstider. Bonden "gjorde våren", han "höstade" o.s.v. i förvisning om att han gjorde allt "i rättan tid".

9. Viktigt är att man får med just de benämningar på tider, som för ifrågavarande ort varit vanliga på 1880-talet. Upptecknaren bör alltså begagna de uttryck, varmed sagesmannen själv anger tiden. Tidsbestämningarna är av olika slag. De viktigaste är:

A. Tidsbestämningar, som stå i samband med den gamla kristna kalendern. Några exempel: trettondagsmilda (blidvädret vid trettondagshelgen omkr. 6/1); kyndelsmäsknuta (frost vid kyndelsmäskotiden 2/2); vintermatmässan (24/2); Bengt med plogen (21/3); gamla vårfrunatt (24/3); långfastan; Valborg (1/5); gammellersmässan (30/5); gamla midsommar (13/7); Knut med Lien (10/7); olsmässkroken (26/7); Lars kastar kalla stenen (10/8); nya micksmäsk (24/10); Kalixtus (14/10); Märten (11/11); Lucia (13/12); sjulsmässan (23/12); julsöknen; Stefan (26/12); åttondagjul (1/1).

B. Tidsbestämningar efter naturföreteelser (väderlek, växter och djur) och efter arbetslivet (andtider). Några exempel: halvgivet foder och halvliiden vinter; tjällossningen; första vårfloden; barfotadagen; första metaredag; järnnätterna; när vitsipporna blommar; slåningen; mellananden, huveltiden; bjugganden; lövskakan; ekorrveckan; första vinterdag; förjulsvintern.

Observera åkerbrukets, boskapsskötselns, jaktens, fiskets etc. inordning i bestämda säsonger. Observera inordningen av arbetslivet efter veckoräkningen, räppar, trettningar samt efter tungel eller månens ställning, naturligtvis i den mån, man på orten medvetet tillämpat dessa former av tidsbestämning.

10. Till begreppet den rätta tiden hör begreppet det rätta sammanhanget. Den ena verksamhetens avlösning av en annan beror ofta på ett direkt sammanhang mellan verksamheterna, som alltså är naturligt länkande samman. Märk väl att vissa arbeten eller arbetsperioder avslutas med festliga upptåg och gillan. Arbetslivet och festlivet är i folktraditionen ej isolerade från varandra. Festliga eller rituella bruk förekommer ibland även på arbetets mellanstadier, och en del arbeten är alltigenom organiserade som fester. Arbetsåret blir på detta sätt en årligen upprepade årlång ceremoni.

Vare sig arbetsåret för en viss gård upplivas av festliga upptåg och gillan eller ter sig genomgående vardagsgrått, är det det traditionella i arbetsårets uppordning och förlopp, som bör komma fram i beskrivningen.

(I det hänseendet är det viktigt, att man till beskrivning väljer verkligt typiska arbetsår och ej sådana arbetsår, som utgör undantag från det i orten vanliga.)

11. Vad beträffar uppgiften om verksamhetens art, som lämnas i spalt 2, bör den göras så utförlig, att man får fram verksamhetens olika stadier, dess början, mellanstadierna och dess avslutning och eventuella sammanhang med efterföljande verksamhet. Men då det här endast är frågan om att översiktligt klargöra arbetsårets uppordning och förlopp, skall upptecknaren ej ge sig in på detaljerade skildringar av verksamheterna som sådana. (Dylika skildringar görs som särskilda uppgifter med ledning av arkivets härför utarbetade frågelistor.)

12. Man bör kunna förstå, hur den skildrade personens verksamhet står i samband med andra personers verksamhet, hur personen t.ex. får hjälp i sitt arbete av andra. I regel arbetade man i arbetslag, liksom man vid fester, upptåg, tidsfördriv även befann sig i lag med andra, lek- och gilleslag etc.

13. Då man omtalar verksamheten bör man -- utan att därför gå in i några detaljer -- även uppges om dragare (hästar, oxar, renar) deltar i arbetet. Vidare bör de viktigaste redskapen nämnas, såsom fordonet på tal om körslor och färder, plog, årder, lie, skära etc., när det gäller respektive jordbruksarbete. Djurens antal och slag nämns i samband med ladugårdsarbetet och vallningen. Utsädets och skördens ungefärliga storlek kan angivas. Arbetsprodukternas omfattning kan antydvas, när man omtalar tjärbränningen, kolningen, vävningen, liesmidet o.dyl., fångstens ungefärliga storlek, när det gäller jakt och fiske.

14. Vad slutligen skildringen av verksamhetens plats eller lokal beträffar bör den göras tämligen utförlig, så att man förstår fullt ut sambandet mellan t.ex. arbetets art och arbetsplatsens beskaffenhet. Där går t.ex. mannen och slår med trygor bundna på fötterna. Vi måste då få veta att arbetslokalen är den sankä ängen eller myren ute i fäbodlöten. Skildringen bör även ge besked om vägen som man har att tillryggelägga mellan arbetslokalen och hemgården. Man måste få veta om arbetsplatsen är så avlägsen, att arbetaren ej till natten hinner återvända hem utan alltså övernattar vid arbetsplatsen.

Man skall kunna följa den skildrade personens alla vandringar under året -- hans "årsväg" -- liksom man skall kunna få en uppfattning om alla arbetslokaler eller vistelseorter, där han stannar för längre eller

kortare tid. Framför allt är det viktigt att veta i vilken utsträckning han vistas i stugan, på gårdsplanen eller i ladugården, stallet, på inägornas åker eller äng, i skogen på utägorna, på vägen till och från fäbodarna, på slätter i avlägsna myrar, på fiske, i älgskog, på marknadsfärd, på kyrkväg, i kyrkstad o.s.v. Livsföringen i olika delar av landet eller för olika personer är mycket olika just därför att personernas "årsväg" är så olika: i en del fall kommer personen knappast utom gårdstomten eller inägorna, verkstaden eller stugan, medan i andra fall personen under loppet av ett ordinärt år kommer vida omkring med foror, på herrarbete etc.

15. Lokaler och vägar skall anges med de benämningar, som sagesmännen själva använder. Dessa kan förklaras och närmare bestämmas genom hänvisning till kartor (bykartor, gårdsgartor, om sådana finns, samt generalstabens kartblad i de fall, då "årsvägen" sträcker sig långt bort från hemgården med färderna till jaktmarker, fiskeplatser, slogbodar, fäbodar etc.).

16. Skildringen av arbetsåret förses med en kort inledning. Här omtalas personens i fråga ställning i familjen och i gårdens arbetsorganisation (husbonde, dräng, halvkarl, ogift dotter i husmors ställe o.s.v.) samt personens ålder. Namnet på gården eller stället skall angivas. Personnamn kan, om man så önskar, ersättas med initialer. Ägornas storlek, husdjurens antal, och vad som annars kan klargöra näringslivets förutsättningar, bör antydvas.

Inledning kan lämpligen även upptaga sådana uppgifter, som annars alltför ofta skulle komma att upprepas i årsbeskrivningen.

17. Upptecknaren bör ej anse någon verksamhet, som har en bestämd plats i årets schema, vara så självklar eller oviktig, att den ej skulle vara värd att omnämnas. De skildringar av arbetsår, som nu skall utarbetas, är avsedda att så fullständigt som möjligt dokumentera traditionellt svenskt folkliv på 1880-talet. För forskaren, som om några hundra år bearbetar det samlade materialet, är med all säkerhet ingen uppgift självklar eller värdelös.

18. Kartor, teckningar och fotografier kan förtydliga skildringen av arbetsåret. I synnerhet är kartor och fotografier lämpliga, då det gäller att ge besked om platserna eller miljön för verksamheten i fråga. Man kan på kartan ange var verksamheten ägt rum. På fotografierna kan man åtminstone till någon del fånga de naturförhållanden, som var för-

handen även på 1880-talet. Landskapet i stort har på en del håll ej mycket förändrat sig. I synnerhet i utägor, i skogen, vid fångstplatserna, fäbodlöten o.s.v. kan man finna scenerier, som till sin karaktär är väsentligen de samma som på 1880-talet. Rekonstruktioner av giller, hässjor, stängsel etc. kan fotograferas liksom åtminston några arbetsmoment och andra verksamheter. Iscensättning och rekonstruktion kräver emellertid alltid den allra största noggrannhet: miljön, redskapsuppsättningar och de uppträdande personerna måste så långt möjligt motsvara vad som en gång förekommit i verkligheten. I texten till illustrationerna redogöres för de avvikelser och oegentligheter, som naturligtvis måste komma med vid varje i nutiden "gjord" bild av det förgångna.

Ovanstående anger de allmänna riktlinjerna för uppteckning rörande arbetsåret. Emellertid är förutsättningarna för genomförandet av undersökningar av detta slag högst varierande, och det kan därför bli nödvändigt att göra en och annan avvikelse med hänsyn till de lokala förhållandena. Det kan t.ex. vara lämpligt att skildra arbetsåret, ej för husbonden ensam, utan för det arbetslag, som utgöres av husbonden och hans närmaste man. Något liknande kan gälla husmoderns arbetslag, arbetslag vid vissa hantverk o.s.v. Men för alla sådana specialfall är det alltid lämpligt att samråda med arkivet.